

RUS VA O‘ZBEK MADANIYATIDA TO‘Y MAROSIMI: KONSEPTUAL TAHLIL VA MILLIY MENTALITET MASALALARI

Baymanov Habibulla Abdullayevich

Toshkent amaliy fanlar universiteti, PhD, dotsent

Rahimov Fayziddin Rustamovich

Toshkent to‘qimachilik va yengil sanoat instituti, tadqiqotchi

Annotatsiya

Mazkur maqolada rus va o‘zbek madaniyatida to‘y marosimining lingvokulturologik hamda konseptual xususiyatlari tahlil qilinadi. To‘y marosimining milliy mentalitet, oilaviy qadriyatlar va ijtimoiy munosabatlar tizimidagi o‘rni qiyosiy aspektda o‘rganiladi. Shuningdek, to‘y konseptining til va madaniyatdagi ifodalanish shakllari, uning etnomadaniy mazmuni hamda xalq dunyoqarashidagi aks etish mexanizmlari yoritiladi, shuningdek rus va o‘zbek xalqlarining to‘y marosimlari bilan bog‘liq tasavvurlari umumiy va milliy-spetsifik jihatlar nuqtai nazaridan tahlil qilinib, ularning mental xususiyatlari aniqlangan.

Kalit so‘zlar: konsept, to‘y marosimi, lingvokulturologiya, milliy mentalitet, etnomadaniyat, oila, nikoh, madaniy qadriyatlar.

Аннотация

В данной статье рассматриваются лингвокультурологические и концептуальные особенности свадебного обряда в русской и узбекской культурах. В сравнительном аспекте анализируется место свадебной церемонии в системе национального менталитета, семейных ценностей и общественных отношений. Особое внимание уделяется способам языковой репрезентации концепта свадьбы, его этнокультурному содержанию и отражению в национальном мировоззрении, в том числе выявляются универсальные и национально-специфические особенности восприятия свадебного обряда в русской и узбекской культурах.

Ключевые слова: концепт, свадебный обряд, лингвокультурология, национальный менталитет, этнокультура, семья, брак, культурные ценности.

Annotation

This article examines the linguocultural and conceptual features of the wedding ceremony in Russian and Uzbek cultures. From a comparative perspective, it analyzes the role of the wedding ritual within the system of national mentality, family values, and social relations. Particular attention is paid to the linguistic representation of the concept of a wedding, its ethnocultural content, and its reflection in the national worldview. The study also identifies both universal and culture-specific characteristics in the perception and interpretation of wedding ceremonies in russian and uzbek cultures.

Keywords: concept, wedding ceremony, linguoculturology, national mentality, ethnoculture, family, marriage, cultural values.

Zamonaviy tilshunoslikda til va madaniyatning o‘zaro bog‘liqligini o‘rganishga qaratilgan lingvokulturologik tadqiqotlar alohida ahamiyat kasb etmoqda. Til nafaqat kommunikativ vosita,

balki xalqning tarixiy tajribasi, ma'naviy qadriyatlari, milliy tafakkuri va mental xususiyatlarini aks ettiruvchi madaniy fenomen sifatida ham e'tirof etiladi. Shu nuqtai nazardan, turli xalqlarning marosim madaniyatini o'rganish ularning dunyoqarashi va qadriyatlar tizimini anglashda muhim ilmiy manba hisoblanadi.

To'y marosimi har bir xalq madaniyatining ajralmas qismi bo'lib, u ijtimoiy, ma'naviy va axloqiy qadriyatlarning mujassamlashgan shakli sifatida namoyon bo'ladi. To'y bilan bog'liq urf-odatlar, an'analar, marosimlar hamda til birliklari xalqning oilaga, nikohga va jamiyatdagi insoniy munosabatlarga bo'lgan qarashlarini ifodalaydi. Rus va o'zbek xalqlari madaniyatida to'y marosimi nafaqat ikki yoshning oila qurishi bilan bog'liq hodisa, balki avlodlar davomiyligi, qarindoshlik aloqalarining mustahkamlanishi va milliy qadriyatlarning saqlanishini ta'minlovchi muhim ijtimoiy institut sifatida talqin qilinadi.

Konsept tushunchasi kognitiv tilshunoslik va lingvokulturologiyaning markaziy kategoriyalaridan biri bo'lib, u inson ongida shakllangan va muayyan madaniyatga xos bo'lgan bilimlar majmuasini ifodalaydi. "To'y" konsepti ham rus va o'zbek madaniyatlarida murakkab semantik tuzilishga ega bo'lib, unda nikoh, oila, baxt, farovonlik, urf-odat, marosim va ijtimoiy mas'uliyat kabi tushunchalar mujassamlashgan.

Mazkur tadqiqotning dolzarbligi globallashuv sharoitida milliy madaniy identifikatsiyani saqlash, etnomadaniy qadriyatlarni o'rganish va turli xalqlarning konseptual manzarasini qiyosiy tahlil qilish zarurati bilan belgilanadi. Rus va o'zbek madaniyatlarida "to'y" konseptining lingvokulturologik xususiyatlarini aniqlash nafaqat nazariy, balki amaliy ahamiyatga ham ega bo'lib, madaniyatlararo kommunikatsiya, tarjimashunoslik va qiyosiy tilshunoslik sohalarida muhim ilmiy natijalarga erishishga xizmat qiladi.

Til – bu nafaqat aloqa vositasi, balki xalqning dunyoqarashi, qadriyatlari va tarixiy xotirasining aksidir. Ayniqsa, milliy-madaniy konseptlar til orqali shakllanadi va avloddan avlodga o'tadi. Shunday konseptlardan biri – to'y, ya'ni nikoh marosimi, o'zbek va rus xalqlari madaniyatida muhim o'rin egallaydi.

O'zbek xalqi uchun to'y – bu nafaqat ikki inson hayotidagi muhim bosqich, balki ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy voqeadir. To'ylar orqali insonlar jamiyatdagi obro'sini namoyish etadi, urf-odatlar asosi bo'yicha mehmondo'stlik, saxiylik, baraka va hamjihatlik qadriyatlari mustahkamlanadi.

Rus xalqi uchun to'y – ko'proq shaxsiy va romantik voqea sifatida talqin qilinadi. Garchi bu marosim ham tantanali va ijtimoiy tusga ega bo'lsa-da, e'tibor ko'proq oilaviy birlik, muhabbat va baxtga qaratilgan.

Har ikki madaniyatda to'y marosimining turli holatlarda turlicha ifodalanishiga duch kelamiz bu madaniyatlararo kommunikatsiya, tilshunoslik, konseptual tahlil va milliy mentalitet masalalariga oid bo'lib, ikki xalqning to'yga bo'lgan munosabati, til orqali ifodalanishi va semantik jihatlar haqida fikr yuritishga undaydi.

Rus va o'zbek madaniyatlaridagi to'y marosimlari ko'plab umumiy jihatlarga ega. Har ikkala xalqda ham nikoh inson hayotidagi muhim bosqich sifatida baholanadi hamda oilaning shakllanishi bilan bog'liq muqaddas marosim hisoblanadi. To'y marosimlari orqali yoshlarning yangi ijtimoiy maqomga ega bo'lishi, qarindoshlik munosabatlarining kengayishi va jamiyatning ma'naviy qadriyatlari avloddan-avlodga uzatilishi ta'minlanadi.

Shu bilan birga, mazkur konseptning milliy-spetsifik jihatlar ham mavjud. O'zbek madaniyatida to'y konsepti jamoaviylik, qarindoshlik aloqalari va an'anaviy urf-odatlar bilan chambarchas bog'liq bo'lsa, rus madaniyatida oilaviy mustaqillik, er-xotin o'rtasidagi hamkorlik va ma'naviy yaqinlik masalalari ko'proq namoyon bo'ladi.

Lingvokulturologik jihatdan qaranganda, to‘y konsepti har ikki xalqning milliy dunyoqarashi, qadriyatlar tizimi va mental xususiyatlarini o‘zida aks ettiruvchi muhim madaniy kod sifatida namoyon bo‘ladi. To‘y marosimlariga oid til birliklari, paremiologik fond va marosim terminologiyasi xalqning tarixiy xotirasi hamda etnomadaniy tajribasini saqlovchi vosita vazifasini bajaradi.

To‘y konsepti — bu madaniyatning eng markaziy ijtimoiy hodisalaridan biri bo‘lib, u nafaqat ikki inson orasidagi kelishuv, balki jamiyatning ko‘p qatlamli ijtimoiy, diniy va madaniy funksiyalarini aks ettiradi. Ushbu jarayonning verbal ifodalari esa madaniyatlarning til va muloqot tizimlarida mazmunli kontseptlar to‘plamini tashkil qiladi. O‘zbek va rus madaniyatlarida to‘y konsepti ko‘p qatlamli va boy frazeologik birliklar, rasmiy hamda norasmiy dialoglar, tabrik va ritual iboralar orqali o‘ziga xos tarzda ifodalanadi.

O‘zbeklarda to‘y konsepti quyidagi tilda ifodalanuvchi shakllar orqali namoyon bo‘ladi:

- **Duolar:** “To‘yga yetkazsin”, “Barakali bo‘lsin”, “Xayrli bo‘lsin”, “”.
- **An’anaviy iboralar:** “To‘y oshi”, “Kelin salom”, “To‘y sarposi”, “Uyingiz to‘yxona, murodxona bo‘lsin”.
- **Frazeologik birliklar:** “To‘y to‘ydek bo‘ldi”.

Bu iboralar jamiyatning marosimga bo‘lgan hurmatini, qadriyatlar tizimini va ijtimoiy elementlarni aks ettiradi. Rus tilida esa quyidagi shakllar mavjud:

- **Formal atamalar:** “Свадебное торжество”, “Сыграть свадьбу”, “Молодожёны”.
- **Emotsional tilaklar:** “Совет да любовь!”, “Горько!”.
- **Idiomalashgan ifodalar:** “Жениться по расчёту”, “Как на свадьбе”.

Bu verbal ifodalar to‘yga bo‘lgan shaxsiy, romantik va ijtimoiy jihatdan muvozanatli yondashuvni ko‘rsatadi.

Ularni quyidagicha jadvalga solish mumkin:

Aspekt	O‘zbek tili	Rus tili
Konsept xususiyati	Ijtimoiy, an’anaviy	Shaxsiy, romantik
Til vositalari	Duolar, xalq iboralar	Tantanavor, tilaklar
Dominant semantika	Baraka, obro‘, urf-odat	Muhabbat, rasmiylik
Idiomalar	“To‘y to‘ydek bo‘lsin”	Сыграть свадьбу”, “Горько!”

Til belgilar tizimi sifatida inson tafakkurini ifodalash va muloqot vositasi bo‘lish uchun eng optimal vositadir. Til belgilari faqatgina tizim asosida ishlaydi, bu tizim belgilar ketma-ketligini tartibga soluvchi qoidalar asosida boshqariladi».

Verbal muloqot bu til orqali amalga oshiriladigan muloqotdir. Uning asosiy shakllari og‘zaki va yozma muloqotdir.

Har bir xalq madaniyatini yaqqol namoyon qilib beruvchi vositalar borki, ularda gapiruvchining kechinmalari, tasavvurlari, shuningdek, butun xalqning milliy va madaniy an’analari muhrlangan bo‘ladi. Ular nutqning mazmundorligi va unumdorligini oshiradi. Bunday verbal vosita o‘zbek va rus xalqlari madaniyatida to‘y konseptining verbal ifodalanish usullari o‘ziga xos xususiyatlarga ega bo‘lib, har bir xalqning urf-odatlari, an’analari va madaniy qadriyatlari bilan chambarchas bog‘liqdir. To‘y — nafaqat shaxsiy baxt va sevinch, balki milliy an’analar, oilaviy qadriyatlar va ma’naviy merosning namoyon bo‘lishi hisoblanadi. Ushbu konsepsiya verbal jihatdan, ya’ni so‘zlar, iboralar, maqollar va gaplar orqali ifodalanadi.

Milliy mentalitet xalqning tarixiy rivojlanishi jarayonida shakllangan dunyoqarash, qadriyatlar va xulq-atvor me'yorlarining yig'indisidir. To'y marosimi esa ushbu mental xususiyatlarning amaliy ifodasidir. O'zbek va rus xalqlarining to'y marosimlari tahlili shuni ko'rsatdiki, ular nafaqat oilaviy hayotning boshlanishini, balki jamiyatning ma'naviy va madaniy qadriyatlarini ham ifodalaydi.

To'y konsepti orqali xalqning baxt, muhabbat, sadoqat, oila, farovonlik va ijtimoiy mas'uliyat haqidagi tasavvurlari namoyon bo'ladi. Shu sababli mazkur konseptni o'rganish milliy madaniyatning chuqur qatlamlarini ochib berish, xalq mentalitetining o'ziga xos jihatlarini aniqlash hamda madaniyatlararo kommunikatsiya jarayonlarini samarali tashkil etish uchun muhim nazariy va amaliy ahamiyat kasb etadi.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki rus va o'zbek madaniyatlarida to'y marosimi muhim lingvokulturologik konseptlardan biri ekanligini ko'rsatdi. Har ikki xalq madaniyatida to'y marosimi oilaning shakllanishi, avlodlar davomiyligi va ijtimoiy munosabatlarning mustahkamlanishini ifodalovchi muhim madaniy hodisa sifatida talqin qilinadi.

Qiyosiy tahlil shuni ko'rsatdiki, o'zbek madaniyatida to'y konsepti ko'proq jamoaviylik, qarindoshlik munosabatlari, kattalarga hurmat va milliy urf-odatlar bilan bog'liq holda namoyon bo'ladi. Rus madaniyatida esa mazkur konsept oilaviy birlik, o'zaro mas'uliyat, ma'naviy yaqinlik va nikohning ijtimoiy ahamiyati bilan tavsiflanadi. Shu bilan birga, ikkala madaniyatda ham to'y marosimi baxt, farovonlik, oilaviy totuvlik va ijtimoiy barqarorlik kabi umuminsoniy qadriyatlar bilan chambarchas bog'liqdir.

"To'y" konseptining lingvokulturologik tahlili milliy mentalitetning muhim qirralarini ochib berishga imkon yaratadi. Mazkur konsept xalqning tarixiy xotirasi, ma'naviy merosi va madaniy identifikatsiyasini aks ettiruvchi muhim kognitiv birlik sifatida namoyon bo'ladi. Shuning uchun ham rus va o'zbek madaniyatlaridagi to'y marosimlarini qiyosiy o'rganish milliy dunyoqarashning o'ziga xos jihatlarini aniqlash hamda madaniyatlararo muloqotni rivojlantirishda muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Верецагин Е.М., Костомаров В.Г. Язык и культура. – Москва: Индрик, 2005.
2. Воробьев В.В. Лингвокультурология. – Москва: РУДН, 2008.
3. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – Волгоград: Перемена, 2002.
4. Маслова В.А. Лингвокультурология. – Москва: Академия, 2001.
5. Mahmudov N. Tilning mukammal tadqiqi yo'llarini izlab. – Toshkent: Mumtoz so'z, 2012.
6. Safarov Sh. Kognitiv tilshunoslik. – Toshkent: Sangzor, 2006.
7. Стариченко В.Д. Большой лингвистический словарь. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2008. – С. 99.
8. Степанов Ю.С. Константы: Словарь русской культуры. – Москва: Академический проект, 2004.
9. Телия В.Н. Русская фразеология: семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. – Москва: Языки русской культуры, 1996.
10. Шарков Ф.И. Основы теории коммуникации: учебник. – Москва: Социальные отношения, 2002. – 246 с.